

HOMO POËTICUS

»PRIVÉ-DOMEIN«

NR. 310

DANILO KIŠ

HOMO POËTICUS

LEVEN, REIZEN,
LITERATUUR

AUTOBIOGRAFISCHE
STUKKEN, ESSAYS,
POLEMIËKEN

UITGEVERIJ DE ARBEIDERSPERS
AMSTERDAM · ANTWERPEN

De uitgever ontving voor deze uitgave in het kader van schwob.nl een subsidie van het Nederlands Letterenfonds.

Vertaler Pavle Trkulja ontving voor zijn aandeel in deze vertaling een werkbeurs van het Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

*Život, Literature, Skladište, Homo Poeticus,
Varia, Čas Anatomije* van Danilo Kiš.
Copyright © Danilo Kiš Estate

Copyright Nederlandse vertaling © 2022 Reina Dokter,
Pavle Trkulja/BV Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam
Copyright inleiding en nawoord © 2022, Guido Snel
Alle foto's in het beeldkatern en het omslagbeeld
zijn afkomstig uit deel 13 van de Verzamelde Werken van
Danilo Kiš, BIGZ, Belgrado 1995.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BV Uitgeverij De Arbeiderspers, Weteringschans 259, 1017 XJ Amsterdam.

Omslagontwerp: Nico Richter
Basisontwerp: Kees Kelfkens
Typografie: Nico Richter

ISBN 978 90 295 2909 9 / NUR 321

www.arbeiderspers.nl
www.facebook.com/privedomein

INHOUD

OVER DEZE VERTALING EN DE VERTALERS · *Guido Snel* 7

I · REIZEN, SCHRIJVEN · 1958-1974 9

- Te reizen betekent te leven* 11
- Over de inspiratie* 15
- Uitstapje naar Parijs* 25
- De scheppende kunst als avontuur* 55
- We bezingen de grote leegte* 60
- Voor de pluriformiteit* 67

II · DE ANATOMISCHE LES · 1978 73

- Over een zekere schandalige (literaire)
affaire, subjectief* 75

III · TUSSEN BELGRADO EN PARIJS · 1976-1984 103

- La part de Dieu** 105
- Voorspel voor het gekkengesticht** 109
- Opslagplaats** 119
- Thema en variaties* 137
- Afstomping door herhaling* 137
- 'Eruditie waar men u tegen zegt' 138
- Borges, nog maar eens* 143
- Idioten en martelaars* 144
- Stations* 145
- Subversieve zuidooster* 147

<i>Varlam Sjalamov is gestorven</i>	148
<i>Een typisch voorbeeld van Franse literatuur:</i>	
<i>Aragon en de GPU</i>	153
‘Een schrijver met uitzonderlijke morele kwaliteiten.’	157
<i>Opgelet, breekbaar. Geëngageerde literatuur</i>	159
Homo poëticus, ondanks alles*	162
Parijs, grote keuken van ideeën*	167
Getuige van de aanklager: Karlo Štajner*	171
Raadgevingen aan de jonge schrijver**	180

IV · VARIATIES OP EEN AUTOBIOGRAFIE · 1983-1989 185

Notities (1983) **	187
Een laatste toevluchtsoord voor het gezonde verstand**	192
Leven, literatuur**	196
Leven, literatuur (fragmenten) **	216
(zonder titel) **	222
Waarom ik schrijf? **	225
Variaties over Midden-Europese thema's**	226
Variaties over Midden-Europese thema's (fragment) **	245
A en B**	248

VARIATIES OP EEN NAWOORD *bij* HOMO POËTICUS
van Danilo Kiš · Guido Snel 253

NOTEN 273

*vertaald door Pavle Trkulja

**vertaald door Reina Dokter

De jonge vertaalster Reina Dokter (1953-2021) maakte in de tweede helft van de jaren tachtig een uitstapje naar Parijs, in het gezelschap van drie vriendinnen met wie ze een liefde voor Joegoslavië deelde. Hen bond de volksmuziek – ze waren alle vier toegewijd lid van een Balkankoor –, de mensen en natuurlijk de Dalmatische kust, waar Reina van kindsbeen af op vakantie was geweest. Reina was daarnaast gegrepen door de literatuur. In het tijdschrift *De Tweede Ronde* had ze, met twee medestudenten Slavistiek, een eerste tekst van Kiš vertaald, een verhaal uit de bundel *Kinderleed* die ze later integraal zou vertalen (en die haar samen met haar vertaling van de roman *Zandloper*, en de romans van Kiš' streek- en taalgenoot Aleksandar Tišma, in 2013 de Nijhoffprijs zou opleveren).

Toen ik enkele weken na Reina's overlijden in januari 2021 op bezoek ging in haar woning, vertelden haar drie vriendinnen dat Reina destijds in Parijs per se langs de woning van de schrijver Kiš wilde; ze leek wel bezeten van de gedachte de schrijver te willen leren kennen. Voor de anderen was het een uitstapje, zij was op bedevaart naar de stad van Kiš. Die onweerstaanbare aantrekkingskracht heeft het werk van Kiš op veel lezers gehad. In de woning van Reina kreeg ik ook het manuscript voor dit deel van Privé-domein overhandigd, dat wil zeggen een dik pakket handgeschreven vellen A4, want dat was wat er te midden van Reina's spullen was aangetroffen. Reina was altijd met de hand blijven vertalen, zelfs haar laatste opdracht, deze bundeling autobiografische teksten van Danilo Kiš, die ze dus maar ten dele heeft kunnen voltooien. De vertaler Pavle Trkulja en ik namen in de

weken daarop Reina's werk door, dat een zeer goede eerste versie bleek te bevatten van ongeveer twee vijfde van het integrale manuscript. Pavle Trkulja heeft het resterende deel vertaald, de eindredactie was in handen van ondergetekende.

Het eindresultaat dragen we, met de hoogste achting, op aan de nagedachtenis van Reina Dokter.

Guido Snel

I

REIZEN, SCHRIJVEN

1958-1974

Treinen, voor mij althans, zijn legende, mythe.

We woonden altijd in de buurt van stations, overal en nergens, als Ahasverus, maar altijd langs een spoor, altijd in de buurt van treinen. Misschien is dat wel de reden waarom, voor mij dan, treinen meer zijn dan alleen een vervoermiddel, want per slot van rekening zijn er ook comfortabelere en snellere manieren van reizen: vliegtuigen, auto's. Maar die hebben voor mij allemaal niet de charme van onze goede oude spoorwegen, waarvan een moderne dichter (Verhaeren, als ik me niet vergis) walgde en er als een indiaan naar keek: als naar een 'vuurspuwend paard', dat de wereld te gronde zou richten.

Zo besefte ik op een avond, rondhangend op een peron, dat de trein voor mij helemaal geen vervoermiddel is maar eerder een monsterlijke, reusachtige 'madeleine' als bij Proust, die de volledige last van het verleden meestorst, voortsleurt; een eindeloze samenstelling van alle dagen en nachten, van alle treinen die op verschillende plekken langs onze woningen zijn gepasseerd, alle treinen waarmee ik vanaf mijn allervroegste herinnering heb gereisd, en ook nog al het gedender van de wielen van alle treinen die ik ooit ergens in de buurt van een station in mijn slaap of halfslaap heb gehoord.

En iedere keer als ik in een trein plaatsneem, waarheen ik ook ga, of het nu overdag is of 's nachts, ongeacht de richting, de snelheid, het decor, het landschap, ongeacht de tijd en ruimte, ik reis altijd – en dat is een paradox – in beide richtingen: voorwaarts en achterwaarts, naar het verleden en naar de toekomst. Als je dan wakker wordt in de trein, in het

donker, niet in staat je te oriënteren in het verduisterde, door het raam omlijste (of achter een gordijn verstopte) landschap, dan voel je dat je volledig onkundig van de beweegrichting bent: het ene moment denk je dat de trein vooruitsnelt, het andere achteruit, dat wil zeggen in de tegengestelde richting van wat we als 'vooruit' beschouwen. Het gaat hier, althans in mijn geval, niet enkel om zinsbegoocheling, desoriëntatie, maar om een psychologisch feit, een psychologisch dualisme: zie je wel, dezelfde trein waarin ik zit raast vooruit richting station zus en zo, tegelijkertijd raast hij achterwaarts naar alle vroegere stations waar ik ooit met de trein ben langsgelopen. En misschien is het wel vanwege deze last van het verleden dat reizen voor mij altijd een soort sentimentele catharsis oplevert, die aanhoudt zolang en alleen zolang ik op mijn plek in de coupé zit. En misschien zijn daarom treinen in mijn dromen en mijn bewustzijn ook altijd wit van kleur, als een soort vogels.

Maar dat niet alleen: je moet ook kúnnen reizen, liever gezegd, je moet er talent voor hebben, een van God gegeven aanleg voor reizen. Want reizen betekent niet zomaar van plaats *M* naar plaats *N* gaan, reizen is ook de weg zelf, de afstand, de ruimte tussen die twee plaatsen, de weg die niet in direct contact staat met die plaatsen en die amper tot aan hun domein reikt. Reizen is in een trein zitten die in willekeurige richting snelt, de eindbestemming doet er niet toe: dat is het hedonistische reizen an sich, het reizen omwille van het reizen, *voyage pour voyage*. De lol is eraf op het moment van aankomst, als de reis ten einde is. Dat moment heeft Baudelaire in een van zijn prozagedichten beschreven, een schip maakt een maandenlange reis over de oceaan, mensen reizen vanwege zaken ('tijd is geld'), mensen reizen vanwege een nalatenschap, om winst te maken, ze reizen uiteindelijk vanwege de eindbestemming, ze reizen naar de Terminus, en als ze eenmaal aan land gaan, hun eindbestemming bereikt hebben, roept het hele schip als in koor: 'Eindelijk!', slechts één man, een dichter, zegt teleur-

gesteld, verbaasd, overrompeld: 'Nu al!'

En ook de landschappen torsen de erfenis van het verleden, slepen die met zich mee, worden geleidelijk meerduidelijk, belast met de kleuren en de vormen van al die landschappen die we ooit door de lijst van het raamkozijn hebben gadegeslagen. Deze geruite vlakke met zwart-geel-groen geblokte akkers, weilanden, graan dat meedeint op de wind met het versgemaaide hooi – die is, naast wat ze van zichzelf is, ook een beeld van alle landschappen uit de kindertijd, een beeld van alle eerder geziene gebieden, zij draagt met en in zich de erfenis van alle elders geziene vormen en kleuren, vanuit andere treinen, wie weet waar en wanneer. En de wind, en de telefoonpalen die in een oogwenk vergeefs het beeld van het landschap doorsnijden – die palen raken elkaar onvermijdelijk (verbonden door een band sterker dan een paar koperen kabels), raken aan de palen die op elke vroegere reis langs mijn raam en aan mijn blik zijn voorbijgeschoten.

En zo 'reizen we door landschappen en zij door ons', zoals iemand eens heeft gezegd, sterker nog, zo reizen we opeens door alle landschappen waar we ooit doorheen zijn gekomen, en door ons reizen al die landschappen: de oude die al vergeten zijn, en de nieuwe, net aan het oog verschenen.

Maar ik ken ook het verlangen en de dromen van jongetjes in de velden waar het spoor doorheen klieft. Er raast één (of twee) keer per dag een sneltrein langs, bijvoorbeeld in de schemering, verlicht en gevleugeld als in een droom. En je kunt binnen mensen zien zitten, zelfs de gezichten, en een enkele gebroken fles en een leeg pakje sigaretten naast het talud leveren het enige bewijs dat er een uur of wat geleden daadwerkelijk een trein en mensen voorbij zijn geraasd, vergewist je ervan dat het allemaal geen hallucinatie was, geen fata morgana van iemand die naar verre landstreken hunkert.

Dus nog een gespletenheid. Ik beleef dit wanneer de snel-

trein aan me voorbijraast, maar ook wanneer ik aan het raam zit en naar de jochies kijk die in zo'n afgelegen streek naar de trein staan te zwaaien, en telkens weer herbeleef ik met hen de zucht naar het onbekende, naar de verte die ook mijn verlangen was en altijd is gebleven. En wanneer ik een pakje sigaretten uit het treinraam gooi, dan doe ik dat bewust, met voorbedachten rade: ik gooi het naar de jongen die langs het talud ligt, verbaasd en met ogen die verraden dat de giftige bloem van de verte al in hem is ontkiemd, ik gooi het sigarettenpakje tegelijkertijd naar hem en naar mezelf, want ik weet dat hij de verleiding niet zal kunnen weerstaan om het enige tastbare bewijs op te rapen dat dit niet enkel een droom of nevel was.

En het is geen toeval, denk ik dan, dat het uitgerekend Andersens was, de prins van het sprookje en de kinderdromen, die eens heeft gezegd: 'Te reizen betekent te leven.'

(1958)

I

(Een eerste mogelijkheid). Ik wandel gammel door de late nacht in de Kosovka Devojkastraat (of de Lominastraat¹, doet er niet toe) en opeens verschijnt een sentimentele maan boven de Sava, boven de daken van de mansardes: een bleke, ziekelijke, vriendelijke glimlach. Dan ineens komt de vloed opzetten, een golf van rijm, ritme, een gedicht, maakt niet uit in welke volgorde – een gedicht. Je scandeert, of je het wilt of niet, of je het gedicht, de dichters, de poëzie, jezelf, de wereld nu haat of niet, er is geen houden aan: een gedicht (met vers, rijm, ritme) is tot daaraan toe, maar zo'n afgezaagde maan? Schandalig, makker. Is het de alcohol? Of geef maar toe: de liefde?

Maar misschien kan een theorie troost bieden. Neem nu de *Einfühlungstheorie*. Een theorie over associaties of andere soortgelijke fenomenen. Deze maan (die overal de schuld van is), is dezelfde maan die ooit, destijds, (lang geleden) – weet je nog? – aan zee, net zo sentimenteel met een zilvergouden gloed aan de hemel stond (roeibootjes, gitaren, omhelzingen, kussen, extase, zomertijd, afspraakjes, afscheid nemen, (afscheid nemen), een gedicht, herinneringen, opwinding... en weer de maneschijn. *Circulus vitiosus sentimentis*. De maan als medium; het alfa en omega; een kwijnende harp.) En nu is de stuwung volledig, het komt als een golf aanzetten, stijgt omhoog, en je slaat aan het dichten.

*En je ondergaat zelf de gevolgen
Maar ik zoek de boosdoener
Stel je voor*

De maneschijn
Godsamme
Einfühlungstheorie
Het zal toch iemands schuld zijn
Of misschien ook niet
Misschien kan niemand er iets aan doen
Maar ik verlang genoegdoening
Belachelijk de Gitarist van de maneschijn
Ha ha ha
Ik weet het alweer
Ik weet het, ik weet het
Zeg het dan zeg het dan
Inspiratie
Ik heb haar te pakken
Wie
De Boosdoener Allemaal haar schuld
De in-spi-ra-tie

Nou, daar heb je het dus. HET IS ALLEMAAL DE SCHULD VAN DE INSPIRATIE! ZIJ IS HET, DIE ALS HET GETIJ KOMT OPZETTEN. Of het een of het ander. Of je schrijft een gedicht (dicht een gezang), óf je verzuipt. Bezat je maar, en de ochtend, dat weet je zelf ook, ontnuchtert. Ze zet je voor schut, lacht je uit, tot ziens maar weer bij de volgende maneschijn.

Zij (de inspiratie) is de schuld van een heleboel dingen. Al van oudsher. Te beginnen (uiteraard) bij de Grieken, bij wie al dit soort kwaden hun oorsprong vinden. Neem bijvoorbeeld de catharsis.

Ik kan – los van het reeds genoemde – tot mijn verdediging nog een heleboel andere personen aanvoeren die ten prooi zijn gevallen aan die verraderlijke, godsalomaanwezige beweging van de louterende emotie, die op zijn beurt weer de schuld is van veel ellende, in de eerste plaats van gedichten: zowel die in de bloemlezingen als de waardeloze. Ik zou natuurlijk, als ik wat langer en nauwgezetter in de ingewanden van Nietzsche, Goethe en anderen zou wroeten, nog

veel meer argumenten voor mijn verdediging vinden, maar ik geloof dat we toe kunnen met waar ik nu de beschikking over heb.

‘Je kunt niet zomaar zeggen: “Ik wil gedichten schrijven.” Dat geldt ook voor de grootste dichters; want een geest in scheppende staat is net als uitdovende sintels die door een onzichtbare kracht, een onbestendige bries, kortstondig weer opgloeien... De bewuste delen van ons wezen kunnen noch het komen noch het gaan hiervan voorspellen...’

*Zie je wel, dat zeg ik toch ook
 Het gaat overduidelijk om een trance
 om bezieling
 Hoe dan ook is dit het bewijs
 Een bewijs
 Een van de bewijzen zei ik
 Dat bezieling niet iets gestuurds is
 het komt niet door opzet of
 met voorbedachten rade
 Het is vervoering
 Trance*

Ik acht dit op grond van gezaghebbende bronnen bewezen. Dit is overigens wat Shelley er verder nog over te zeggen heeft (Percy Bysshe Shelley, hij beweert dit in dezelfde passage uit *Dichters Verdediging* uit 1821, net als Sir Philip Sydney, die een al even geniale verdediging van de poëzie heeft geschreven, en van de bezieling, uiteraard)... ‘Zodra het scheppingsproces begint, neemt de bezieling al af, en de allergrootste poëzie die de wereld ooit heeft mogen aanschouwen, is misschien maar een zwakke afspiegeling van de oorspronkelijke ideeën van de dichter. Ik roep de allergrootste dichters van deze tijd op,’ vervolgt Shelley, ‘toe te geven dat het een misvatting is dat de mooiste regels in de poëzie met grote inspanning en ijver tot stand zijn gekomen.’

Zo sprak Shelley.

En Nietzsche heeft er het volgende over te zeggen. (Maakt niet uit waar precies. Van een onterechte toeschrijving kan geen sprake zijn, want het genie voel je aan, zegt Tolstoj, het laat zich niet imiteren.) ‘Zelfs al bezat hij geen greintje bijgeloof, dan nog zou een mens niet weten hoe hij de voorstelling over zichzelf als niet meer dan een incarnatie, een spreekbuis, een medium van almachtige krachten, verre van zich zou moeten werpen. Het gegeven van de openbaring, in de zin dat er een Iets zichtbaar en tastbaar wordt door een onarticuleerbare stelligheid en gevoeligheid, een Iets dat een Iemand op zijn grondvesten doet schudden, is de juiste beschrijving van de stand van zaken. De mens hoort maar zoekt niet, de mens ontvangt en vraagt niet wie hem geeft; als bliksemschicht licht de gedachte op, als een noodzaak, zonder te twifelen welke vorm aan te nemen. – Ik heb nooit een keuze kunnen maken.*

Alles gebeurt tot in de hoogste graad onvrijwillig, als in een stormloop van gevoelens van vrijheid, onontkoombaarheid, kracht, goddelijkheid... De noodzakelijkheid van het beeld en de vergelijking is nog wel het allermerkwaardigste; je beseft niet meer wat beeld is en wat vergelijking – het manifesteert zich als de meest voor de hand liggende, meest correcte en eenvoudigste vorm van uitdrukken...’

Aldus Nietzsche.

Democritus (in zijn geschrift *Over het dichterschap*), laconiek: ‘Alles wat een dichter met exaltatie en heilige vervoering schrijft, is hoe dan ook mooi.’ Terentius: ‘Als iemand mij met zijn klagende stem wenst te beroeren, dan zal zijn weelacht in alle oprechtheid moeten klinken, en niet als iets wat in de gauwigheid verzonnen is.’ Dan heb je nog Girolamo Muziano, Fracastoro, Minturno en al die anderen.

* Degenen die dit essay in formele (of willekeurig welke andere) vorm inconsequent of inadequaat vinden – wil ik, met nadruk, deze opmerking van Nietzsche ter kennis geven. (Noot van de auteur)

*Bezieling betekent dus
Wat het betekent
Gewoon heel eenvoudig
Onontkoombaar noodzakelijk goddelijk
Enz. enz. enz.
In één woord
Een zegen
Hoe was het ook alweer zonder bezieling geen poëzie enkel een
goddelijk geïnspireerde dichter kan
(Fracastoro)
universele ideeën doorgronden
Maar
Wat nou maar*

Maar er is ook een diametraal tegenovergestelde benadering van deze kwestie – weg met de inspiratie; dat wil zeggen, deze verlakkerij, dit mirakel, deze verzoeking die je niet in rust en vrede laat schrijven.

*En wat is Waarheid
Wie heeft er gelijk vraag ik
Misschien is er niet één waarheid
Het is sofisterij spelerei
Echt, waar hangt het allemaal vanaf*

2

In de vorige paragraaf hadden we het over de inspiratie en hebben we geprobeerd om haar te verdedigen met gezaghebbende bronnen, te midden waarvan vooral Nietzsche zich door intensiteit en overredingskracht onderscheidde. De kwestie is echter nog veel ingewikkelder dan op het eerste gezicht lijkt. Want wat sommigen als verdienste en hoogste goed van de bezieling beschouwen, zien anderen (niet minder overtuigd en niet minder overtuigend) weer als een ongeluk en een kwaad die vernietigd moeten worden – anders kan er geen sprake zijn van echte scheppingskracht.

Hun argumenten zijn eenvoudig en overtuigend, vlijmscherp. Ze menen dat in een staat van vervoering, waarin bewustzijn en emoties vertroebeld zijn, niets zinnigs, doorzichts en in de juiste vorm kan worden overgebracht. Inspiratie is volgens hen een kreet, een schreeuw, een gil, een roep, razernij, geen kalme, afgewogen taal of een adequate expressie van gevoelens. Kijk maar eens met hoeveel overtuigingskracht Diderot dit standpunt verdedigt:

‘Zou u op het moment dat uw vriend of uw geliefde vrouw sterft, een gedicht over hun dood gaan schrijven? Nee. Pech voor degene die dan naar zijn talent wil grijpen. Pas als de grootste pijn voorbij is, als de ergste gevoeligheid is geluwd, als die verschrikkelijke gebeurtenis ver achter ons ligt, als onze ziel gekalmeerd is, als we ons het teloorgegane geluk weer kunnen herinneren, als we in staat zijn de omvang van ons verlies te meten, als de herinnering zich met de verbeelding verenigt, de herinnering daardoor tot leven komt en de verbeelding het voorbijge geluk uitvergroot; pas dan zijn we weer meester van onszelf en kunnen we ons weer goed uiten. Wij zeggen dat we huilen, maar je huilt niet op het moment dat je op zoek bent naar dat ene krachtige adjectief dat je steeds maar weer ontglipt; we zeggen dat we huilen, maar iemand die zijn best doet zijn strofes harmonieus en welluidend te maken, huilt niet: indien zijn tranen dan toch gaan vloeien, dan laat hij de veer uit zijn hand vallen; dan geeft hij zich over aan zijn emoties en staakt hij het schrijven.’ (Dennis Diderot)

Datzelfde standpunt is al door Cervantes uitgedrukt die (in *De gulle minnaar*) zegt dat het dichten en schrijven van versregels een hart vereist dat vrij is van passie. Het verstand hoort de emotie te beteugelen. Ook Flaubert – martelaar van woorden en frasen – beschouwt de inspiratie als het grootste obstakel voor creatieve schepping, omdat ze ijlkoorts is, zinsbegoocheling. Maar de apotheose van deze ge-

dachtegang en opvatting vinden we bij Thomas Mann, de tovenaer, inspirator en dichter par excellence, in de novelle *Tonio Kröger*: 'Het is moeilijk werken in de lente', zo begint deze dichter, om vervolgens met een geweldige en virtuoze tirade de lente, de zon en de inspiratie van hun aureool te ontdoen, want de lente (die voor de ziel hetzelfde is als de maneschijn) is de belichaming van de bezieling, een verrukking van licht, en dat is nou juist wat de kunstenaar belet om scheppend werk te maken. 'Het is moeilijk werken in de lente, dat is waar, maar om welke reden? Omdat er gevoeld wordt. En omdat degene die meent dat een schepper iets mag voelen, geen echte maestro is. Iedere werkelijke en oprechte kunstenaar kan alleen maar glimlachen bij het horen van die naïeve misvatting van de amateur, zijn glimlach is misschien wat melancholisch, maar hij glimlacht desondanks. Want wat we zeggen mag nooit het belangrijkste zijn, het is enkel het materiaal dat op zich onverschillig is, we moeten het eerst nog een esthetische vorm geven, een spel gespeeld in serene overmacht. Als u te veel waarde hecht aan wat u te zeggen heeft, als uw hart er te snel van gaat kloppen, dan kunt u zich opmaken voor een gewis fiasco. Wordt u hoogdravend, wordt u sentimenteel, dan verschijnt er onder uw handen iets logs, iets wat serieus en onbeholpen is, onbeheerst, *niet-ironisch* (cursief D. K.), iets flauws, saais, banaals, en het einde van dit alles is onverschilligheid bij het publiek, en enkel teleurstelling en verbittering bij uzelf... Een warm gevoel, een hartelijk gevoel is vooral banaal en onbruikbaar, kunstzinnig zijn enkel de beroeringen en koele extases van ons verdorven, ons artistieke zenuwstelsel. Je moet ergens bovenmenselijk en onmenselijk zijn om je op wonderbaarlijke wijze van het menselijke te kunnen verwijderen, er niet werkelijk meer aan deel te nemen, om in staat te zijn en zelfs in de verleiding te komen om te spelen, ermee te spelen, om het smaakvol en met effect te verbeelden. Alleen al het talent voor stijl, vorm en expressie brengt deze koele en berekenende houding ten overstaan van het men-

selijke met zich mee, en zelfs een bepaalde armoede en leegte in zuiver menselijke eigenschappen. Want het gezonde en krachtige gevoel, daar blijven we bij, heeft geen smaak. Het is gedaan met de kunstenaar zodra hij mens wordt en begint te voelen.’

Valéry erkent zelfs niet de inspiratie die vruchten afwerpt: ‘Ik zou oneindig veel liever bij mijn volle verstand en totale helderheid van geest iets zwaks schrijven, dan in een trance, buiten mezelf om, een van de mooiste kunstwerken ooit scheppen.’

Aldus moeten we, in deze diametraal tegenovergestelde, evenzeer overtuigende, evenzeer bezielde (dus toch: bezielende!) uitspraken, de waarheid zien te ontdekken. De kunstenaar moet zich laten meevoeren, maar niet in vervoering raken, heeft iemand ook eens gezegd. Maar: was het niet Mann zelf die in de laatste regels van *De toverberg* erkende dat hij zacht en bewogen zijn tranen wegveegt wanneer hij om het lot van zijn hoofdpersoon treurt? Is dat dan geen bladzijde die in de lente is geschreven, wanneer het moeilijk schilderen (en schrijven) is?

Ik wil niet aandringen. Ik stel enkel de vraag. Want ik ben geneigd (op dit moment althans) om slechts het bestaan van één enkele Waarheid te erkennen, en is het nu aan deze of aan gene oever, ik zal haar vinden. Ook ben ik niet voor de ‘gulden middenweg’, die mij een compromis lijkt tussen de waarheid en de leugen. Het compromis komt me in dit geval minder aangenaam voor (al wordt meestal gezegd dat de waarheid ‘ergens in het midden ligt’) dan de onzekerheid die hoort bij het zoeken naar de enige enkele waarheid. De kwestie is, zoals Krleža² zou zeggen, te ingewikkeld om in proza uit te drukken. Het gedicht ‘Zonsondergang’ bevat, volgens mij, deze complexiteit en dit ondeelbare dualisme.

I

(Hoe vermeng je kleuren)

Neem een rijpe sinaasappel (in de schil)